

УДК 811.161."25:929*Стещенко Ірина

ГАЛАК Інна – кандидат філологічних наук, доцент, заступниця директора з наукової роботи Музею видатних діячів української культури, Музей видатних діячів української культури, вул. Саксаганського, 97, Київ, 02000, Україна (ipgalak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0632-8782>

ЦІВУН Наталія – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри стилістики української мови, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, Київ, 02000, Україна (n.m.tsivun@npu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6262-9419>

DOI <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.61.7>

Бібліографічний опис статті: Галак, І., Цівун, Н. (2025). Перекладачка Ірина Стещенко на сторожі рідного слова (на матеріалі архівних джерел). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 61, 56–67, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.61.7>

ПЕРЕКЛАДАЧКА ІРИНА СТЕЩЕНКО НА СТОРОЖІ РІДНОГО СЛОВА (НА МАТЕРІАЛІ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ)

Анотація. У статті досліджено епістолярну спадщину Ірини Стещенко, здійснено аналіз низки художньої, довідкової та наукової літератури, яка допомагає висвітлити проблему лінгвоциду української мови в умовах радянської системи. Звернено увагу на громадянську позицію перекладачки в боротьбі за рідне слово, на підтримку її зусиль українськими культурними діячами. Об'єктом дослідження стали особливості вживання наголосів, лексичного складу, синтаксичних конструкцій української мови та їхнє викривлення радянською системою з певною ідеологічною метою. Епістолярій Ірини Стещенко проливає світло на механізми втручання в правописні та лексичні норми, коли були вилучені та замінені штучними зросійщеними утвореннями питомих лексем української мови. Соціолінгвістичні підходи допомагають виявити специфіку мовної політики московсько-більшовицького режиму в Україні у XX столітті та її наслідки в нашому сьогоденні. Архівні джерела, використані в дослідженні, дають можливість встановити, які норми української мови обстоювала Ірина Стещенко, а які вважала штучним нашаруванням російських кальок. Аналіз словників української мови, укладених після 1933 р., показує, що ці наукові праці заідеологізовані й демонструють відверту тенденцію їхніх укладачів до стирання різниці між українською та російською мовами. Засвідчено увагу Ірини Стещенко до ономастичної проблематики, зокрема до заміни давніх українських назв околиць столиці *Голосіїв, Китаїв, Святошин, Пирогів*. Аналіз тогочасної лінгвістичної політики дає підстави стверджувати, що причина утворення нетипових топонімічних форм є наслідком зумисного втручання в «організм» української мови. Заслуга Ірини Стещенко в тому, що вона намагалась зупинити негативні тенденції, які нівечили та асимілювали українську мову, надавала їм публічності, апелюючи до думки авторитетів, привертала увагу до проблеми, а також, що важливо, своїми перекладами світової класики протидіяла зросійщенню рідної мови.

Ключові слова: архівні джерела, епістолярій, українська мова, мовна політика, лінгвоцид, наголос, ономастика.

HALAK Inna – Candidate of Philological Sciences, Deputy Director for Scientific Work of the Museum of Outstanding Figures of Ukrainian Culture, Ukraine, Museum of Outstanding Figures of Ukrainian Culture, 97, Saksaganskoho str., Kyiv, 02000, Ukraine (ipgalak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0632-8782>

TSIVUN Natalia – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Stylistics of the Ukrainian Language, Dragomanov Ukrainian State University, 9, Pirogova str., Kyiv, 02000, Ukraine (n.m.tsivun@npu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6262-9419>

DOI <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.61.7>

To cite this article: Halak, I., Tsivun, N. (2025) Perekladachka Iryna Steshenko na storozhi ridnoho slova (na materialy arkhivnykh dzherel) [Translator Iryna Steshenko on guard of the native word (based on archival sources)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia» – Problems of Humanities. «Philology2 Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 61, 56–67, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.61.7> [in Ukrainian].*

TRANSLATOR IRYNA STESHENKO OF THE NATIVE WORD (BASED ON ARCHIVAL SOURCES)

Summary. *The article examines the epistolary heritage of Iryna Steshenko, analyzes a number of fiction, reference and scientific literature that helps to highlight the problem of linguistic genocide of the Ukrainian language under the Soviet system. Attention is drawn to the translator's civic position in the struggle for the native word and to the support of her efforts by Ukrainian cultural figures. The object of the study is the peculiarities of the use of accents, lexical composition, and syntactic constructions of the Ukrainian language and their distortion by the Soviet system for a certain ideological purpose. The epistolary of Iryna Steshenko sheds light on the mechanisms of interference with spelling and lexical norms, when specific lexemes of the Ukrainian language were removed and replaced with artificially merged formations. Sociolinguistic approaches help to reveal the specifics of the language policy of the Moscow-Bolshevik regime in Ukraine in the twentieth century and its consequences in our present. The archival sources used in the study make it possible to analyze which norms of the Ukrainian language Iryna Steshenko defends and which she considers an artificial layering of Russian calques.*

The analysis of dictionaries of the Ukrainian language compiled after 1933 shows that scientific works are ideologized and contain an overt tendency to blur the distinction between the Ukrainian and Russian languages. A significant part of the article is devoted to the onomastic problem that Iryna Steshenko draws attention to, in particular, the changes in the ancient Ukrainian names of the capital's neighborhoods: Holosiiv, Kytaiiv, Sviatoshyn, Pyrohiv. An analysis of the linguistic policy of the time suggests that the reason for the formation of new, atypical place names is the result of deliberate interference with the linguistic organism of the Ukrainian language. The significance of Iryna Steshenko's letters lies in the fact that she tried to stop the negative trends that were destroying and assimilating the Ukrainian language, made them public by appealing to the opinions of authorities, drew attention to the problem, and, importantly, counteracted the Russification of her native language with her translations of world classics.

Key words: archival sources, epistolary, Ukrainian language, language policy, linguocide, accent, onomastics.

Постановка проблеми. Ірина Сте-шенко (1898 – 1987) – перекладачка з англій-ської, французької, італійської та інших мов, акторка театру «Березіль», нащадок видат-ного українського роду, повністю знищеного советською владою. Очевидно, що таланти вона успадкувала від свого видатного діда Михайла Старицького – одного з засновників українського професійного театру, письмен-ника й перекладача. Михайло Старицький відомий своїм внеском у розвиток укра-

їнської літературної мови, збагаченням її лексичного складу (як і Олена Пчілка, хре-щена мати Ірини Стешенко). Як єдина спад-коємниця роду, Стешенко берегла архівні документи, зокрема чернетки, рукописи неопублікованих творів, листування, твори мистецтва з родинної колекції, особисті речі родин Старицьких, Черняхівських, Стешен-ків. Дочекавшись сприятливих політичних умов, вона домоглася, щоб постаті М. Ста-рицького, М. Лисенка, Л. Старицької-Чер-

няхівської, І. Стешенка зайняли належне їм місце в літературному процесі, клопоталася відкриттям меморіального музею. Після реабілітації Леся Курбаса Ірина Стешенко разом з друзями, колишніми акторами «Березолу», боролася за повернення їй справедливе поцінування його імені. У шістдесяті – на початку 70-х у славнозвісному салоні Орісі Стешенко на Пушкінській, 20 у центрі Києва збиралася українська молодь, серед них Іван і Надія Світличні, Станіслав Тельнюк, Василь Стус, Алла Горська; у її господі замешкала, гостюючи в Україні, письменниця Віра Вовк. Попри пильне око влади, Ірина Стешенко листувалася з Ізидорою Косач, Йосипом Гірянком, підтримувала дружнє й професійне спілкування з талановитими перекладачами Григорієм Кочуром та Борисом Теном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життя та творчість Ірини Стешенко цікавили літературознавців, письменників, істориків. Про неї писали Ю. Хорунжий («Шляхетні українки: есеї-парсуни», 2004), Г. Кочур («Майстри перекладу», 1966), Р. Зорівчак («Великого дідуні гідна онука», 1971), О. Гураль («Ірина Стешенко. Де жили Старицькі, Лисенки, Косачі, Стешенки й Черняхівські... За моєї пам'яті...», 2015) Проте її перекладознавча діяльність є поки що об'єктом поодиноких наукових студій, серед яких праця О. Соловей «Відтворення гумору в перекладі: до стратегії Ірини Стешенко» (2013).

Актуальність розвідки. Ірина Стешенко була педантичною в листуванні, тож у її архіві збереглися чернетки та копії листів, які вперше стали об'єктом мовознавчої студії. Нашу увагу привернули листи, у яких авторка описує особливості вживання наголосів, лексичних одиниць, синтаксичних конструкцій української мови проскрибованих радянською тоталітарною системою. Її тексти проливають світло на механізми втручання влади в правописні та лексичні норми української мови: вилучення питомих лексем; заміна їх штучними зросійщеними утвореннями. Таке дослідження актуальне як з погляду мовностилістичного, так і соціолінгвістичного, у контексті якого варто звернути увагу на специфіку мовної політики, котру проводив московсько-більшовицький режим в Україні у ХХ столітті, та на її наслідки в нашому сьогоденні.

Мета статті – з'ясувати принципи та особливості обстоювання Іриною Стешенко мовних норм української мови, її боротьбу зі штучними нашаруваннями російських кальок в умовах радянської тоталітарної системи. Відповідно до поставленої мети визначаємо такі **завдання**: 1) проаналізувати епістолярну спадщину Ірини Стешенко; 2) визначити, які норми української мови обстоювала перекладачка та як вона протидіяла втручанням в систему української мови; 3) окреслити особливості мовної політики радянської влади щодо української мови.

Виклад матеріалу. У час чергового наступу на українську мову (50 – 80-ті рр. ХХ ст.) перекладачка Ірина Стешенко стає на її захист, намагаючись привернути увагу громадськості на відхилення від граматичних та стилістичних норм, властивих українській мові, на потребу слідкувати за грамотністю свого мовлення з театральної сцени, з екранів телебачення тощо. Архівні документи й збережені листи Ірини Стешенко свідчать про її громадянську позицію та професійні принципи.

Так, після перегляду прем'єри вистави «Персональна справа» Ірина Стешенко пише лист до керівництва столичного театру імені Івана Франка, звертаючи увагу на мовну недбалість акторів під час гри на сцені. Щоб не бути голослівною, перекладачка вказує на помічені нею помилки й недоліки: неправильні наголоси у словах: палубА замість пАлуба, катАлог замість каталОг, разОм замість рАзом, стільки часУ замість стільки чАсу. Вказує вона на стилістично недоладні фрази, росіянізми, як-от: «я за тобою прийшов», коли потрібно «я прийшов по тебе», або «поводь себе у відповідності» (замість «відповідно до...»), «заутюжую провину» (очевидно, у значенні «згладжувати провину»), «хотя би» (замість хоч би чи хоча б) (Стешенко І. Лист до Латинського. Київ, 12 лютого 1955 р.).

Уважно стежить письменниця за чистотою мови на телебаченні, яке на той час завоювало популярність в суспільстві, вона закликає «додержувати цінних, корисних і авторитетних порад Максима Рильського (див. його вірш “Мова”, що його надруковано в газеті “Вечірній Київ”, 10.XII-ц.р.) і дбай-

ливо, не лінуючись, “доглядать свій сад”» (Стешенко І. Лист до Пашина. Київ, 19 грудня 1957 р.).

Цікаво, що Ірина Стешенко стосовно слова **обов'язок** обстоює норму, не закріплену в сучасній акцентології, однак, посилаючись на авторитет словника Б. Грінченка, наполягає на слухності власної позиції. Далі наводимо ширший фрагмент з листа: «До речі буде тут сказати, що такий наголос (обов'язок) підтверджує літературна мова наших письменників-класиків.

Так, у Гулака-Артемівського маємо рядки:

«Була робота, була й охота;
Лежав на шії **обов'язок**, -
Ну, й роботи було чимало в'язок»...

У Лесі Українки (твори в п'яти томах, т. І-1951, стор. 195):

«Хто наложив на мене **обов'язок**
Будити мертвих, тішити живих
Калейдоскопом радощів і горя?..»

Розмір вірша підтримує лише наголос **обов'язок**. (І так у неї завжди і скрізь – тільки **обов'язок**).

У Михайла Старицького (Вибрані твори, Держлітвидав, 1954, стор. 449):

«І вам, брати, і лицарям – спасибі!
Чи стане лиш в мене, слабої, сил?
То єсть святий, великий **обов'язок**!»

Чи, приміром, (там само, стор. 450):

«Хай кожен з нас свій **обов'язок**
справить,

А битися ми будем.

Отже, на підставі цих даних «можна вважати, що наголос обОв'язок не обов'язковий»... (з листа Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні до головного редактора державного видавництва «Мистецтва» за № 293, від 7.У.1955 р.)» (Стешенко І. Лист до Пашина. Київ, 19 грудня 1957 р.).

У згаданому листі Ірина Стешенко порушує питання наголошення лексеми **обов'язок**, тож звернемося до словників. Так, у «Російсько-українському академічному словнику» (1924–1933) за редакцією А. Кримського та С. Єфремова читаємо: **Граждáнский** (*общественный*) – громадський, громадянський; (*-ий*) *долг* – громадянська повинність, громадянський **обов'язок** (Кримський, Єфремов, 2007 (1924–1933), с. 252); **Вменя́ть**,

вменіть в обязанность – ставити, поставити що-неб. ко́мусь за обОв'язок (Кримський, Єфремов, 2007 (1924 – 1933), с. 117); **Обя́занность** – обов'язок, (-зку), повинність (Кримський, Єфремов, 2007 (1924 – 1933), с. 1764).

У праці Г. Голоскевича «Правописний словник (за нормами українського правопису Всеукраїнської Академії Наук)» зазначено, що ця лексема має подвійний наголос: обОв'Язок, (-зку); обОв'Язки, (-ків) (Голоскевич, 1929, с. 350).

У СУМ-11 ця лексема має лише один наголос – обОв'язок: «те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління. *Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя.. простому народові* (Іван Франко, І, 1955, 31); *Праця в СРСР є обов'язком і справою честі кожного здатного до праці громадянина* (Конституція СРСР, 1963, 5)» (СУМ-11, 1974, Т. 5, с. 548).

У СУМ-11 ще зазначена лексема **обов'язаний**, що походить від обов'язок позначено під позначкою **застаріле**. До неї наведено такі приклади: «*Зі всіми підгірськими громадами ми стоїмо в зв'язку: вони обов'язані нам, а ми їм доносити якнайшвидше всякі вісти [вісті]* (Іван Франко, VI, 1951, 50); *Як щиро впевняла ти, що ми обов'язані бути мучениками, героями* (Леся Українка, III, 1952, 684)» (СУМ-11, 1974, Т. 5, с. 547). Підходи до відбору ілюстративного матеріалу, як бачимо, мають ідеологізований характер, тому С. Караванський наголошував, що «словники, видавані в УССР після погрому української інтелігенції 30-х років, стали в руках антиукраїнської влади знаряддям лінгвоциду українців. У передмовах до цих словників відверто наголошувалося, що їхня мета – стирати різниці між українською та російською мовами. Тому користування цими словниками вимагає критичного підходу до словникових рекомендацій» (Караванський, 2005, с. 6).

Звернімо увагу, що стосовно фрази «завдАння прОсте» Ірина Стешенко наполягає, що слово «просте» слід уживати з накореневим наголосом, як то є у словнику Б. Грінченка та інших дореволюційних словниках (М. Левченка, Є. Желехівського і С. Неділь-

ського, М. Уманця і А. Спілки, Є. Тимченка), а також у пам'ятках української мови 18 – 19 ст. (Стещенко І. Лист до Пашина. Київ, 19 грудня 1957 р.).

Розгляньмо особливості наголошення лексеми **простий** у словниках:

- у «Правописному словнику» Г. Голошкевича ця лексема має один наголос – лише **прОстий** (Голошкевич, 1929, с. 453);

- С. Головащук у словнику «Складні випадки наголошення слів» подає подвійний наголос: **прОстий** і **простИЙ** – *рос. простОй* (Головащук, 1995, с. 142). А поряд з цим словом також: **запродАти** і **запрОдати** – *рос. запродаТЬ* (с. 63); **коклЮшний** і **кОклюшний** – *рос. коклЮшний* (с. 80); **пуховИЙ** і **пухОВий** – *рос. пухОВый* (с. 144); **рОзбіг** і **розбІг** – *рос. разбег*; **рОзвід** і **розвІд** – *рос. розвОд* (с. 148); **рОзкладка** і **розклАдка** – *рос. роскладка*; **розлИв** і **рОзлив** – *рос. разлИв* (с. 149); **рОзліт** і **розлІт** – *рос. розлЁт* (с. 150); **рОзруб** і **розрУб** – *рос. разрУб*; **рОзцвітка** і **розцвІтка** – *рос. расцвЁтка* (с. 151); **рОзчалка** і **розчАлка** – *рос. расчАлка* (с. 151); **санкИ** і **сАнки** – *рос. сАнки* (с. 153); **серЕдинний** і **середИнний** – *рос. середИнний* (с. 155); **сливочний** і **сливОчний** – *рос. сливочний* (с. 159); **слЮсарський** і **слюсАрський** – *рос. слЁсарский* (с. 160); **стартовИЙ** і **стАртовий** – *рос. стАртовый* (с. 164); **стержнЕвий** і **стержньо-вИЙ** – *рос. стержневОй* (с. 165); **умОВчання** і **умовчАння** – *рос. умолчАние* (с. 176) (Головащук, 1995) та ін.

І хоч у сучасній українській мові лексема **прОстий** поки що функціонує з подвійним наголосом, проте, на нашу думку, варто частіше вживати це слово з кореневим наголосом у щоденній, живій мові (не тільки поетичній), щоб не збіднювати її.

С. Караванський дав пояснення, з якою метою вводилися подвійні наголоси – щоб ліквідувати українське наголошування й запровадити чуже. Мовознавець у праці «Секрети української мови» наводить приклад таких «операцій»: «так, слово **розпростати** словник Грінченка фіксує з наголосом на О: **розпро-стати**. Після 1933 р. академіки УССР визнали в цьому слові два наголоси **розпростати**. Так його фіксують, наприклад, «Українсько-російський словник» (Київ: Наукова думка, 1964/; словник-довідник «Українська літературна

вимова і наголос» (Київ: Наукова думка, 1973). А вже в «Орфографічному словнику української мови» (Київ: Наукова думка, 1977) це слово фігурує лише з одним – спільним з російським – наголосом **розпростати**» (Караванський, 1994, с. 19), попри те що СУМ-11 подає це слово з подвійним наголосом **роз-прОстАти** (СУМ-11, 1977, Т. 8, с. 780), проте прикладів з художньої літератури, періодики чи інших видань до цієї лексеми не наведено.

Наведеним засвідчуємо факт лінгвоциду української мови, основні постулати якого виклав Андрій Хвиля¹. У статті «Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті» (1933) він настирливо намагається переконати, що робота мовознавців над словником української мови, розбудова термінологічної сфери різних наукових галузей – це не що інше, як «націоналістичне шкідництво», «відгороджування української мови від російської мови, відгороджування української мови від інтернаціональної наукової термінології, спрямування української мови та термінології на буржуазно-націоналістичні шляхи» (Хвиля, 2005, с. 130). Далі автор статті звертає увагу на український правопис 1928 р., особливо на 3-й його розділ, наголошуючи, що «відгороджування української мови, термінології від російської мови продовжено вже в правописній формі та при запозиченні чужоземних слів» (Хвиля, 2005, с. 130). Перебуваючи з 1933 року на посаді 1-го заступника Наркома освіти УСРР, А. Хвиля ініціює негайний перегляд мовної політики: припинити видання словників, провести їх аналіз, уніфікувати технічну термінологію з радянською (читаємо – з **російською** – *автори статті*), переглянути правопис, змінити настанову щодо мовного оформлення УРЕ і, на завершення, вигнати з «мовного фронту» буржуазно-націоналістичні елементи (Хвиля, 2005, с. 130). Радянська влада під керівництвом Кагановича та Постишева успішно втілювала ідеї А. Хвилі в життя.

Настанови ідеологів радянської системи щодо використання зросійщених форм у науковій літературі продовжували ретельно виконуватися і в 50–70-ті роки ХХ століття.

¹ Андрій Хвиля (1898 – 1938) – колишній боротьбист, державний діяч сталінських часів, займаючи високі державні посади, був причетний до цькування української інтелігенції, своєю діяльністю сприяв нищенню української мови та її правопису.

Цікавим у контексті зазначеного є лист Ірини Стешенко до редакції «Большой Советской Энциклопедии» за 30 травня 1952 року, у якому вона розтлумачує етимологію і правопис прізвища свого родича – видатного українського композитора Миколи Лисенка: «Предок наш, запорожский казак, имел прозвище – Лисенко-Вовгура. Это означало, что он хитёр, как лис и свиреп, как волк. Таким образом, корнем, от которого произошла наша фамилия, является слово «лис», но вовсе не слово «лысый», как это можно было бы предположить при написании – «Лысенко».

Николай Виталиевич никогда не называл себя иначе, как «Лисенко», и только так подписывался по-русски.

Написание «Лисенко» утвердилось как единственное во всей современной композитору и позднейшей литературе, а также в афишах, программах концертов и других подобных изданиях (Стешенко І. Лист до редакції «ВРЕ». Харків, 30 травня 1952 р.).

Перевіримо, чи відреагувала редакція енциклопедії на заувагу Ірини Стешенко щодо написання прізвища ЛИСЕНКО російською мовою. Звернімося до 3-ого видання «Великої радянської енциклопедії» (налічувала 30 томів та виходила з 1969 до 1978 рр.). Так, у 14 томі на с. 491 подано прізвище ЛИСЕНКО, проте це ЛИСЕНКО Конон Іванович – російський хімік-технолог (ВРЕ, 1973, Т. 14. с. 142), а український композитор, диригент, педагог, фольклорист, основоположник національної музичної школи Микола Віталійович позначений прізвищем ЛЫСЕНКО (ВРЕ, 1974, Т. 15, с. 84), крім того, поставлений наголос на Ї, тобто зауваги Ірини Стешенко не були враховані в третьому перевиданні енциклопедії. Водночас у «Великій радянській енциклопедії» у 15 томі на цій же сторінці (с. 84) наведені прізвища українських учених-тезків теж через Ї, що правда, з відмінним наголосом: ЛЫСЕНКО Михайло Григорович (1906–1972), родом із Сумщини – «радянський скульптор, народний художник СРСР»; ЛЫСЕНКО Трохим Денисович (1898 р.н.) – «радянський біолог, агроном, академік АН СРСР» (ВРЕ, 1974, Т. 15, с. 84).

В «Енциклопедичному словнику» Ф. Брокгауза і І. Ефрона (1890 – 1907) вміщено наукову статтю про М. В. Лисенка

(її автор – російський композитор, критик і педагог Микола Соловйов), де зазначено, що «ЛИСЕНКО или Лысенко (Николай Виталиевич)» – популярний в Малоросії композитор і дослідник народної музики України (1896, Т. 17-а (34-а), с. 736), тобто перший варіант прізвища написаний правильно та поданий великими літерами жирним шрифтом, а інший (неправильний!) написаний курсивом та звичайним шрифтом.

В українських ономастичних працях, зокрема в «Етимологічному словнику українських прізвищ – прізвищезнавство» В. Ірклієвського визначено, що прізвище Лисенко походить від лексеми *лис*. Автор визначає такий ряд прізвищ та дає пояснення: «**Лис** (нар.-літ.=звір-лисиця скор.; нар. = підслесливий, хитрий), Лисай, Лисайко, Лисаняк, Лисайчак, Лисайчук, Лисак, Лисаковський, Лисан, Лисанко, Лисанович, Лисанчук, Лисанюк, Лисаняк, Лисатий, Лисачок, Лисевич, Лисейко, Лисенків, **Лисенко**, Лисенський, Лисенчук (від. Лисенко), Лисець (народ. = хитрунчик), Лисецький, Лисечко, **Лисий** (нар.-літ. = лисий – вилізло волосся на голові; нар. = бідний, беззасобний), Лисиця (нар.-літ. Звір-лисиця; Нар. = хитрун), Лисиченко (= Лисич, ет. = підлабузник, підступник)» (Ірклієвський, 1987, с. 426–427). Крім того, В. Ірклієвський вказує, що значну частину прізвищ в Україні «становлять прізвища закінченням на **-енко**: Василенко, Іваненко, Степаненко, Коваленко, Шевченко і т.д. Ця прикмета огарення в народному фольклорі українця має дві підстави: 1) син-вродливець батька; 2) ввічливість, людяність чи спритність самого дотичного, чим він виділявся між своїм оточенням, яке радо титулювало його такою прикметою, а він вже залишив свою ознаку своєму нащадству як прізвище» (Ірклієвський, 1987, с. 19).

Отже, написання в довідниках та енциклопедіях прізвища відомого українського композитора Миколи Лисенка російською мовою через **Ї** спотворювало його семантику та викривлювало походження роду, одним із прашурів якого, за переказами, «був сподвижник Богдана Хмельницького полковник Лисенко-Вовкогура» (Хорунжий, 2004, с. 27), а процеси «лібералізації суспільства в добу хрущовської відлиги не зачепили основних засад радянської мовно-культурної політики» (Масенко, 2005, с. 19).

Перекладачка часто вступала в суперечку з редакторами, обстоюючи те чи те слово, ту чи ту фразу. Так, під час роботи над перекладом комедії В. Шекспіра «Венеціанський купець» у листі до редакторки видавництва «Мистецтво» вона наполягає на слові «незграйний» (про звуки) у значенні «недружний, неорганізований, незлагоджений». Як аргумент І. Стешенко зауважує таке: «...є воно і в словнику останнього видання («Русько-український словарь», стор. 307), хоч я особисто знаю про це слово з дитинства» (Стешенко І. Лист до Ніни Хорунженко. Харків, 06 квітня 1949 р.). Радянська мовна політика була спрямована на нищення самотутніх рис української мови, з чим Ірина Стешенко намагалась у міру сил боротися.

Важливі й ономастичні зауваги Ірини Стешенко. Понад усе вона любила Київ, у якому пройшло її дитинство серед дорогих і рідних серцю людей, де провела кращі роки юності й розпочала акторську діяльність у театрі «Березіль» під керівництвом Леся Курбаса. Після війни вона доклала багато зусиль, щоб повернутися в рідне місто, активно займатися збереженням спадщини М. Старицького, М. Лисенка, Лесі Українки, клопотатися упорядкуванням занедбаних на Байковому кладовищі могил – свого батька, літературознавця і політика Івана Стешенка, історика Володимира Антоновича та його дружини Катерини (Стешенко І. Лист до Президії Спілки письменників України. Київ, 27 червня 1966 р.).

На жаль, Київ змінив не лише свій архітектурний вигляд через руйнівну політику радянської влади. Під її тиском почали зазнавати змін і київські топоніми, зокрема давні українські назви околиць столиці: Голосіїв, Китаїв, Святошин, Пирогів. Ірина Стешенко небайдуже реагує на це негативне явище, шукаючи підтримки в авторитетних та впливових людей, зокрема Максима Рильського:

«Дорогий Максиме Тадейовичу!

Даруйте, що знову турбую Вас, але мушу волати до Вашого авторитету, а ні – то загину з пекучої досади.

Скажіть Ви їм (тобто газетам та радіокомітетам), що в нас у Києві споконвіку існують чудові околиці, серед них: «Китаїв», «Голосіїв» тощо.

Є так собі вельми цікава книжечка: «Киевъ теперь и прежде», видання аж 1888-

го року! І там стоїть на 282-ій сторінці таке: «Из такихъ окрестностей наибольшимъ вниманиемъ пользуются: Китаевъ, Межигорье... Феофанія, ГолосѢвъ»... і т.д.

Старицький присвятив свого юнацького вірша (1865 р.) саме тому ж таки «Голосієву» і пише: «Голосієв! Голосієв! Хто ж тебе насяв...».

Звідки ж ти узялося нині те незбагненне «Голосієво» (Немов «Кунцево», «Абрамцево» тощо).

І «Вечірній Київ» (який, до речі, зовсім не знає свого «Рідного міста»!) пише чомусь «Голосієво» (!?) і вчора (30/V.61 р.) під час телепередачі кілька разів виголошувалося: «Голосієво» і «Святошино» (між іншим, в нас завжди був «Святошин»!).

Буквально – вуха в'януть!

З щирою пошаною і сердечним привітом
Орися Шеш.....

(Стешенко І. Лист до Максима Рильського. Київ, 31 травня 1961 р.).

Максим Рильський відразу ж реагує на емоційний лист своєї давньої знайомої: «Листа до редакції «Радянської України» про Китаєво, Голосієво та інші неподобства, прилучивши туди й деякі аналогічні приклади з Західної України (за листом мого одного кореспондента) я послав. Цікаво, чи надрукують цю ересь...Правда, до ересей моїх ніби трохи вже звикли. <...> може Ваша ласка буде постежити, чи не з'явиться там бува мій лист?» (Рильський, 1990, Т. 20, с. 241). Культуролог Ніна Підпала 1990 р. написала невелику замітку «Голосієв чи Голосієво?» у газеті «Вечірній Київ», де зауважила, що «з невідомих для нас причин лист цей» (тобто написаний 1961 р. до «Радянської України» Рильським – *Автори*) у газеті не з'явився, не залишилася його копія й в архіві поета». На думку науковиці, було б доречно, якби «з цього приводу висловились фахівці Інституту мовознавства імені О. О. Потебні» (Підпала, 1990, с. 2).

Через 15 років після відходу у вічність Максима Рильського ситуація не змінилась, про що свідчить лист Ірини Стешенко вже до Миколи Бажана. Перекладачка пише: «У нас, скільки існує Київ, звалось, говорилося й писалося тільки: Київ (а не «Києво»), Канів (а не «Канево»), Голосієв, Китаїв, Харків, Фастів,

Львів, Обухів, Коростишів, Тетерів, Чернігів, Ржищів, Чугуїв, Ходорів, Пирогів (село, де вінчалася, якщо мені не зраджує пам'ять, Ольга Драгоманова з Петром Косачем). Медвин, Жовнин, Батурин, Ніжин, Святошин(ь) – (в народі вимовляли навіть – Цвітошин) і т.ін., й т.ін. Про це свідчать (крім різних друкованих джерел) такі тутешні з діда-прадіда кияни, як, напр., Максим Рильський, Микола Лисенко та багато-багато інших» (Стещенко І. Лист до Миколи Бажана. Київ, 02 грудня 1981 р.).

Ірина Стещенко залишила згадки про дні дитинства, проведені поруч із композитором, який «(як і вся наша родина) завше відпочивав літом у «Китаєві»» (Стещенко І. І. Київ та його околиці (помітки до вживання деяких слів), К., 1974). Справді, Микола Лисенко впродовж багатьох років проводив літній відпочинок разом із своєю чисельною родиною в мальовничому Китаєві поблизу Києва. У листах до рідних та друзів він часто згадував цю місцевість, вказував її в датуванні, наприклад: у листах до Григорія Маркевича «9 липня. 1903 р. Київ – Китаїв», «Китаїв під Києвом, 25. VII 1903»; до Катерини Лисенко «Китаїв. 11/ VIII [1] 903»; до Марії Старицької «24 / VII 1909. Китаїв» (Лисенко М., 2024, с. 359, с. 361, с. 439).

Ірина Стещенко в листі до М. Бажана задля справедливості відзначає, що деякі газети («Радянська Україна» (28 жовтня 1981 р.), «Вечірній Київ» (20 листопада 1981 р., 24 листопада 1981 р. тощо) правильно вживають назви київських околиць, і додає: «А проте на станціях Київського метро ще й досі так і стоїть чомусь “Святошино” (!), а має бути “Святошин”» (Стещенко І. Лист до Миколи Бажана. Київ, 02 грудня 1981 р.).

Ірина Стещенко для переконливості своїх аргументів відсилає до статті відомого поета й перекладача Бориса Тена «Називаймо, як зве народ» (Тен Борис, 1974, с. 95–97), який, зокрема, пише, що тенденція не відмінювати топоніми з особливою виразністю засвідчена в назвах селищ із закінченням на *о*, як-от: «Я родом із Святошино». «При глибшому підході до цього виявляється, що *о* в цих назвах – здебільшого пізнішого походження, додане внаслідок незнання справжньої назви», – обережно зазначає автор. Аналіз тогочасної лінгвістичної політики спонукає до висновку, що з'ява

нетипових топонімічних форм не тільки від незнання, а й від зумисного втручання в організм української мови.

Аргументуючи свою позицію щодо вживання лексем *Голосіїв*, *Китаїв* саме в такій формі, Ірина Стещенко наводить приклади фіксації назв цих київських околиць у друкованих джерелах. Так, крім посилань на статтю Бориса Тена та приватне листування, названо біо-бібліографічний словник «Українські письменники» (Білецький О., Волинський П. та інші, 1963, Т. 3, с. 170), у якому наведений, серед іншого, перелік ранніх друкованих творів М. Старицького за 1865 рік. Справді, М. Старицький під псевдонімом Михайло Старушенко видав збірку із двох поем – «До Тараса» і «Голосіїв», котра розпочинається рядками: *«Голосіїв! Голосіїв! / Хто тебе насіяв...» («Голосієв! Голосієв! Хто тебе насіяв...»)* (Старушенко Михайло, 1865, с. 11). Також Ірина Стещенко називає довідкову книгу «Увесь Київ», у якій згадані «Святошинь» та «Китаєв» (Богуславський С., 1913, с. 81, с. 993), та укладений М. Захарченком довідник з історії Києва від давнини до XIX ст., що мав назву «Київ тепер и прежде», у якому згадано чудові околиці Києва, серед них «Голосеевъ» та «Китаевъ» (Захарченко М., 1888, с. 282).

Від себе можемо додати «репресований» у радянський час путівник історика-мистецтвознавця Ф. Ернста, у якому виявляємо статті про місцевості навколо Києва – Святошин, Голосіїв, Китаїв (Ернст, 1930, с. 729–736).

Питання, до якого Ірина Стещенко намагалася повернути увагу громадськості, таки розтлумачили мовознавці вже за часів Незалежної України, зокрема, К. Городенська у праці «Українське слово у вимірах сьогодення» (2019 р.). Мовознавці в статтях «У Голосієві, як і в Києві» та «Їхати до Святошино чи Святошина?» зазначає, що «сьогодні спостерігаємо намагання повернути назву *Голосіїв* <...>. Подібно до назв населених пунктів на *-ів/-їв*, що втратили зв'язок із присвійними прикметниками, *Голосіїв* потрібно відмінювати за зразком іменників II відміни чоловічого роду з основою на твердий приголосний, тобто як *Київ*, *Тетіїв*, *Іркліїв*, *Миколаїв*, пор.: *Голосіїв*, *Голосієва*, *Голосієву*, *Голосіїв*, *Голосієвом*, (*у*) *Голосієві*, (*но*) *Голосієву*,

Голосієве (Городенська, 2019, с. 40). Святошин – «історична назва району Києва мала форму присвійного прикметника із суфіксом **ин**. <...> У сучасній українській літературній мові назва *Святошин* утратила зв'язок із присвійним прикметником, тому її відмінюємо як іменники II відміни чоловічого роду з основою на твердий приголосний, пор.: *Святошин, Святошина, Святошинові (-у), Святошином, (у) Святошині, (по) Святошину, Святошине*. Отже, правильно вживати: *їхати до Святошина; виїхати із Святошина; присвятити Святошину* пишатися *Святошином*; жити у *Святошині*» (Городенська, 2019, с. 41).

Звісно, нині згадувана станція метро має правильну назву – «Святошин», проте подекуди в розмовній мові киян та гостей міста, навіть серед журналістів на радіо й телебаченні, доводиться чути якраз скальковані назви околиць Києва, проти чого боролась Ірина Стешенко. Наприклад, у газеті «Вечірній Київ» за 15 квітня 2018 р. вміщена стаття Антона Фоменка «В тіні дерев: секрети Голосієва», де автор топонім *Голосіїв* вказує правильно, а в лексемі *Китаїв* використовує форму-покруч: «Друга назва – **Китаєво**, ще давнішого походження» (Фоменко, 2018).

Зміни в українській ономастиці на московський лад відбулися переважно в 30-х роках: були *Лубні*, а стали *Лубни*. Це була епоха репресій українських науковців, діячів культури та інтенсивного уподібнення української мови до російської. Зміни торкнулися й таких географічних назв, як: **Ромен** на *Ромни*, **Вовча** на *Вовчанськ*, **Путивель** на *Путивль*, **Санджар** на *Санджари*, **Прилука** на *Прилуки* та ін. (Караванський, 2016, с. 18 – 19). Лиш деяким назвам повернуто згодом правильну форму, наприклад: 1940 р. українське місто **Чернівці** назвали **Черновци**, «тоді письменниця Ольга Кобилянська звернулася з протестом до М. Хрущова, і той виявив «**дух доброї волі**» й наказав дати Чернівцям їхню українську назву» (Караванський, 2016, с. 19). Про українські ономастичні назви дискутують і сьогодні, скажімо, *Бровари* чи *Броварі*. Нав'язливі радянські маніпуляції «сталінської ярижки» переважили в свідомості українців і в 2023 році (під час російсько-української війни), коли місту так і не повернули правильну назву. С. Караванський у праці «Ідіотизми ста-

лінської ярижки у державній мові України» так описує історію назви **Броварі**: «Містечко **Броварі** Кремль переназвав на московський лад: **Бровари (Бровары)**. Бувши малим, автор цих рядків двічі проїжджав через це містечко 1924 та 1929 р. Мої батьки возили нас, дітей, до бабусі по матері до містечка Козелець (Чернігівська область). До Козельця не було (нема, здається, й досі) залізничного шляху, і ми їхали до **Броварів**, а тоді з **Броварів** через **Бобровицю** на возі до Козельця. <...>. **Броварі** – це множина від слова **брова'р: броварі**. Так в Україні називано села з певним ремісничим напрямком: **Гончарі, Дігтярі, Броварі** тш. Т. Шевченко у драматичній поемі «Сотник» два рази згадує містечко **Броварі**: 1. «*Настуся: ... Треба завітчатися – може, в останній раз, бо він казав, що у Броварях і повинчаємося*». 2. «*...І скаже в Київ. В Броварях Уже повинчана гуляє Його Настуся молода!*...». Експерименти з Гончарем та Броварями розроблено українофобами з однією метою: розхитувати українську систему відмінювання іменників, творити хаос у мовному господарстві українців. І цей кагебешний ідіотизм, інакше не назвеш, любісінько прижився в Незалежній Україні» (Караванський, 2016, с.17).

Сьогодні можемо припустити, що лист Максима Рильського до редакції газети «Радянська Україна» (Рильський, 1990, Т. 20, с. 241) з тлумаченням написання слів *Голосіїв* та *Китаїв* («єресь», як гірко передбачив поет сприйняття його змісту тогочасною пресою) не був опублікований, тому що існували загальні тенденції того часу, зокрема виступи радянських (українських) мовознавців та літературознавців, які закликали редакторів «до пильності, до застосування їхнього «права й обов'язку захищати мову від формалістичних витребеньок» (Масенко, 2005, с. 32). Така «пильність» відбулася, мабуть, і з текстом Максима Рильського до редакції «Радянської України», оскільки той був «формалістичною витребенькою» й не на часі.

«Всі ці питання, – пише Борис Тен у цитованій вище статті, – не вузькомовознавчого плану, торкаються історії культури і щоденного життя цілого народу, а він зацікавлений у тому, щоб над ним не тяжіли чийсь канцелярсько-бюрократичні огріхи. Загальне правило – називати міста, ріки і села так, як

називає їх навколишнє населення» (Тен Борис, 1974, с. 95–97).

Висновки. Отже, українська творча інтелігенція в особі Ірини Стешенко, Максима Рильського, Бориса Тена, Миколи Бажана та інших небайдужих українців, намагаючись протистояти нищенню рідної мови і стаючи на її захист, аргументувала свою позицію науковими розвідками, посиланнями на твори класиків української літератури тощо. С. Караванський наголошував, що нам, українцям, «треба усвідомити, що в нас украдено мову і підсунуто псевдомову, тобто суржик, який належить поборювати. Нам усім треба визнати – й академікам, і письменникам, і мовознавцям – що ми поверхово знаємо українську мову. Наш правопис, наша лексика, наші словники – усе спотворене. І відроджуючи інших, треба заразом і самим відроджуватися» (Караванський,

1994, с. 126). Саме листи Ірини Стешенко, написані в другій половині XX ст. до відомих українських діячів, редакторів видань, до офіційних установ, виразно розкривають механізми нав'язування радянсько-російських мовностилістичних покрутів та слугують дороговказом до відродження української мови. **Перспективи досліджень** із аналізованої проблеми вбачаємо в подальшому вивченні архівних матеріалів епістолярної й перекладацької спадщини Ірини Стешенко та висвітленні проблем лінгвоциду української мови в умовах радянської тоталітарної системи крізь призму діяльності видатної перекладачки.

Подяка Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького за надану можливість працювати в архіві під час написання цієї статті.

ЛІТЕРАТУРА

- Білецький О. Волинський П., Пивоваров М., Сингаївська Г., Федоритенко К.** Українські письменники (Українські письменники : біо-бібліографічний словник) : у 5-ти томах. Київ : Держвидав худож. літ, 1963. Т. 3. Дожовтневий період (XIX – поч. XX ст.). Н – Я. 806 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001829>.
- Білодід І.** Словник української мови : в 11 т. / ред. рада : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
- Богуславський С.** Весь Киев : адресная и справочная книга. Киев : Типография 1-й Киевской артели Печатного дела, 1913. 1004 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000052>.
- Брокгауз Ф., Ефрон И.** Энциклопедический словарь : в 36-х т. С.-Петербург : Типо-Литография И. А. Ефрона, 1896. Т. 17-а. 497 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/EntsSIbEf17a_1896/EntsSIbEf17a_1896.pdf.
- Головащук С.** Складні випадки наголошення : Словник-довідник. Київ : Либідь, 1995. 192 с.
- Голоскевич Г.** Правописний словник (за нормами українського правопису Всеукраїнської Академії Наук). Харків, 2009. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Holoskevych_Hryhorii/Pravopysnyi_slovyk/.
- Горденська К.** Українське слово у вимірах сьогодення. Київ, 2019. С. 40–41.
- Гураль О.** Ірина Стешенко. Де жили Старицькі, Лисенки, Косачі, Стешенки й Черняхівські... За моєї пам'яті... *Histor!ans*, 2015. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1558-iryna-steshenko-de-zhyly-starytski-lysenky-kosachi-steshenky-i-cherniakhivski-za-moiei-pam-iaty> (дата звернення: 30.07.2015).
- Ернст Ф.** Київ : провідник. Київ : Всеукраїнська академія наук, Комітет святкування 10-ти річного ювілею ВУАН, 1930. 800 с. URL: https://stud.uu.edu.ua/upload/dozvillya/Ekscursiyni_programi/Kiyiv/Kiev1930.pdf.
- Захарченко М.** Киев теперь и прежде. Киев, 1888. 348 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001103>.
- Ірклієвський В.** Етимологічний словник українських прізвищ – прізвищезнавство. Мюнхен, 1987. 903 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/slovniki-dovidniki/irkliyevskiy-v-etymologichnyj-slovyk-ukrayinskyhyi-prizvyshh-prizvyshheznastvo/>.
- Караванський С.** Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України. Львів : БаК, 2016. 224 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014447>.
- Караванський С.** Кукіль чи пшениця. *Літературна Україна*. 2005. 8 вересня. С. 6.
- Караванський С.** Секрети української мови. Київ, 1994. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Karavanskyu_Sviatoslav/Sekrety_ukrainskoi_movy/.
- Кримський А., Єфремов С.** Російсько-український академічний словник. 1924–33 pp. Електронна версія підготовлена О. Телемко. Київ, 2007. URL: <https://archive.org/details/192433/page/238/mode/2up>.
- Лисенко М.** Листи / упоряд. Р. М. Скорульська; голов. ред. А. П. Лашенко. Київ : Музична Україна, 2004. 680 с.

- Лисенко М.** Лист М. до М. Старицької. 24 серпня 1909 р. ММС. Л – 70. Кн. – 6225. 1 арк., автограф.
- Масенко Л.** Мовна політика в УССР : історія лінгвоциду. *Українська мова у XX сторіччі : історія лінгвоциду* / за заг. ред. Л. Масенко. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 9–36.
- Підпала Н.** Голосієв чи Голосієво? *Вечірній Київ*, 1990, № 75. С. 2.
- Прохоров А.** Большая советская энциклопедия : в 30-ти томах (3-е изд.) / ред.: А.М. Прохоров (глава ред.), И. Абашидзе, А. Александров и др. Москва : Советская энциклопедия, 1973. Т. 14. 709 с. URL: <https://archive.org/details/B-001-032-731-ALL/page/n5/mode/2up>.
- Прохоров А.** Большая советская энциклопедия : в 30-ти томах (3-е изд.) / ред. : А.М. Прохоров (глава ред.), И. Абашидзе, А. Александров. Москва : Советская энциклопедия, 1974. Т. 15. 705 с. URL: <https://archive.org/details/B-001-032-605-ALL/page/n107/mode/2up>.
- Рильський М.** Збірник творів у 20-ти томах. / голов. ред. Л. Новиченко. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 20. (Листи 1957 – 1964). 896 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Rylskyi_Maksym/Zibrannia_tvoriv_u_dvadtsiaty_tomakh_T_20/.
- Старушенко Михайло.** До Тараса й Голосієв : [вірші]. Київ : Губерн. тип., 1865. 23 с.
- Стешенко І.** Київ та його околиці (помітки до вживання деяких слів). Київ, 1974. ММС. КН-11498. РД-1106, 2 арк., автограф.
- Стешенко І.** Лист до Ніни Хорунженко. Харків, 06 квітня 1949 р. Чернетка. ММС. КН-7335 Л-1181, 5 арк., автограф.
- Стешенко І.** Лист до редакції «ВРЕ». Харків, 30 травня 1952 р. Чернетка. ММС. КН-7411. Л-1257, 2 арк., автограф.
- Стешенко І.** Лист до тов. Латинського. Київ, 12 лютого 1955 р. Чернетка. ММС. КН-7486. Л-1332, 3 арк., автограф.
- Стешенко І.** Лист до тов. Пасина. Київ, 19 грудня 1957 р. Чернетка. ММС. КН-7529. Л-1375, 2 арк., автограф.
- Стешенко І.** Лист до Максима Рильського. Київ, 31 травня 1961 р. Чернетка. ММС. КН-8271. Л-2067, 1 арк., автограф.
- Стешенко І.** Лист до Президії Спілки письменників України. Київ, 27 червня 1966 р. Чернетка. ММС. КН-8231. Л-2027, 1 арк., автограф.
- Стешенко І.** Лист до Миколи Бажана. Київ, 02 грудня 1981 р. Чернетка. ММС. КН-9822. Л-3617, 5 арк., автограф.
- Тен Борис.** Називаймо, як зве народ. *Рідне слово*. 1974. Вип. 8. С. 95–97. URL : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine8-18.pdf>.
- Фоменко А.** В тіні дерев : секрети Голосієва. *Вечірній Київ*. 2018. URL : <https://vechirniy.kyiv.ua/news/21320/> (дата звернення: 15 квітня 2018).
- Хвиля А.** Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті (1933). *Українська мова у XX сторіччі : історія лінгвоциду* / за ред. Л. Масенко. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 113–132.
- Хорунжий Ю.** Шляхетні українки : есеї-парсуни. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. 208 с. URL : <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000012805>

REFERENCES

- Biletskyi O., Volynskyi P., Pyvovarov M., Synhaivska H., Fedorytenko K.** (1963). *Ukrainski pysmennyky: bio-bibliografichniy slovnyk [Ukrainian writers: bio-bibliographic dictionary]*. Retrieved from: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001829> [in Ukrainian].
- Bilodid, I.** (Chairman of the ed. board). (1970–1980). *Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]* (Vols. 1–11). Kyiv [in Ukrainian].
- Bohuslavskiy, S.** (1913). *Ves Kyev: adresnaia y spravochnaia knyha [All Kyiv : address and reference book]*. Retrieved from: <https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000052> [in Ukrainian].
- Brokhauz, F., Efron, I.** (1886). *Entsyklopedycheskyi slovar [Encyclopaedic dictionary]*. (Vols. 1–36; Vol. 17-a). Retrieved from: http://history.org.ua/LiberUA/EntsSIbEf17a_1896/EntsSIbEf17a_1896.pdf [in Russian].
- Ernst, F.** (1930). *Kyiv : providnyk [Kyiv : cicerone]*. Retrieved from: https://stud.uu.edu.ua/upload/dozvillya/Ekscursiyni_programi/Kiyiv/Kiev1930.pdf [in Ukrainian].
- Fomenko, A.** (2018). V tini derev: sekrety Holosiieva [In the shade of trees: secrets of Holosiiev]. *Vechirniy Kyiv – Evening Kyiv*. Retrieved from: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/21320/> [in Ukrainian].
- Holovashchuk, S.** (1995). *Skladni vypadky naholoshennia: Slovnyk-dovidnyk [Complex cases of stress: Dictionary-reference]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Holoskevych, H.** (2009). *Pravopysnyi slovnyk (za normamy ukrainskoho pravopysu Vseukrainskoi Akademii Nauk) [Spelling dictionary (according to the Ukrainian spelling standards of the Ukrainian Academy of Sciences)]*. Retrieved from: https://chtyvo.org.ua/authors/Holoskevych_Hryhorii/Pravopysnyi_slovnyk/ [in Ukrainian].
- Horodenska, K.** (2019). *Ukrainske slovo u vymirakh sohodennia [The Ukrainian word in the dimensions of the present]*. Kyiv [in Ukrainian].

- Hural, O.** (2015). Iryna Steshenko. De zhyly Starytski, Lysenky, Kosachi, Steshenky y Cherniakhivski... Za moiei pamiaty... [Iryna Steshenko. Where did the Starytski, Lysenky, Kosachy, Steshenko and Cherniakhivsky families live... As far as I remember...]. *Historians*. Retrieved from <https://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1558-iryna-steshenko-de-zhyly-starytski-lysenky-kosachi-steshenky-i-cheraniakhivski-za-moiei-pam-iaty> [in Ukrainian].
- Irkliievskiy, V.** (1987). *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskykh pryzvyshch – pryzvyshcheznastvo* [Etymological dictionary of Ukrainian surnames – surname studies]. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/slovniki-dovidniki/irkliievskiy-v-etymologichnyj-slovnyk-ukrayinskyhyi-pryzvyshh-pryzvyshcheznastvo/> [in Ukrainian].
- Karavanskyi, S.** (2016). *Idiotyzmy stalinskoi yaryzhky u derzhavnii movi Ukrainy* [The idiocies of Stalin's yaryzhka in the state language of Ukraine]. Retrieved from <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014447> [in Ukrainian].
- Karavanskyi, S.** (2005). Kukil chy pshenyia [Corn or wheat]. *Literaturna Ukrajina – Literary Ukraine*, 8.09, 6 [in Ukrainian].
- Karavanskyi, S.** (1994). *Sekrety ukrainskoi movy* [Secrets of the Ukrainian language]. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Karavanskyi_Sviatoslav/Sekrety_ukrainskoi_movy/ [in Ukrainian].
- Krymskiy, A., Yefremov, S.** (2007). *Rosiisko-ukrainskyi akademychnyi slovnyk: 1924–33* [Russian-Ukrainian Academic Dictionary: 1924–33]. Retrieved from <https://archive.org/details/192433/page/238/mode/2up> [in Ukrainian].
- Khvyliya, A.** (1933). Vykoryntyty, znyshchyty natsionalistychne korinnia na movnomu fronti [To eradicate, destroy nationalist roots on the language front]. In L. Masenko (Ed.), *Ukrainska mova u XX storichchi: istoriia linhvotsydu – The Ukrainian language in the 20th century: the history of linguistic linguocide*. Kyiv [in Ukrainian].
- Khorunzhyi, Yu.** (2004). *Shliakhetni ukrainky: esei-parsuny* [Noble Ukrainian women: essays-parsons]. Retrieved from <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000012805> [in Ukrainian].
- Lysenko, M.** (2004). *Lysty* [Letters]. Kyiv [in Ukrainian].
- Lysenko, M.** (1909). Lyst M. do M. Starytskoi [Letter from M. to M. Staritska]. MMS. L – 70. Kn. – 6225. 1 ark., avtoghraf. Kharkiv [in Ukrainian].
- Masenko, L.** (2005). Movna polityka v USSR: istoriia linhvotsydu [The Ukrainian language in the twentieth century: the history of linguistic violence]. In L. Masenko (Ed.), *Ukrainska mova u XX storichchi: istoriia linhvotsydu – The Ukrainian language in the 20th century: the history of linguistic linguocide*. Kyiv [in Ukrainian].
- Pidpala, N.** (1990). Holosiiv chy Holosiievo? [Holosiyiv or Holosiyev?]. *Vechirni Kyiv – Evening Kyiv* 75, 13890, 2 [in Ukrainian].
- Prokhorov, A.** (1973). *Bolshaia sovetskaia entsyklopedyia*. [The Great Soviet Encyclopaedia] (Vols. 1–30; Vol. 14). Moskva : Sovetskaya entsiklopediya. Retrieved from <https://archive.org/details/B-001-032-731-ALL/page/n5/mode/2up> [in Russian].
- Prokhorov, A.** (1974). *Bolshaia sovetskaia entsyklopedyia* [The Great Soviet Encyclopaedia] (Vols. 1–30; Vol. 15). Moskva : Sovetskaya entsiklopediya. Retrieved from: <https://archive.org/details/B-001-032-605-ALL/page/n107/mode/2up> [in Russian].
- Rylskiy, M.** (1990). *Zbirnyk tvoriv* [Collected works] (Vols. 1–20; Vol. 20). Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Rylskiy_Maksym/Zibrannia_tvoriv_u_dvadtsiaty_tomakh_T_20/ [in Ukrainian].
- Starushenko, M.** (1865). *Do Tapasa y Holosiev: virshi* [To Taras and Holosiyiv: poems]. Retrieved from <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0000781> [in Ukrainian].
- Steshenko, I.** (1974). *Kyiv ta yoho okolytsi (pomitky do vzhyvannia deiakykh sliv)* [Kyiv and its surroundings (notes on the use of certain words)]. Kyiv. MMS. KN-11498. RD-1106, 2 ark., avtoghraf [in Ukrainian].
- Steshenko, I.** (1949). Lyst do Niny Khorunzhenko [Letter to Nina Khorunzhenko]. *Chernetka – Draft*. MMS. KN-7335 L-1181, 5 ark., avtoghraf. 06. 04. Kharkiv [in Ukrainian].
- Steshenko, I.** (1952). Lyst do redaktsii «VRE» [Letter to the editor of VRE]. *Chernetka – Draft*. MMS. KN-7411. L-1257, 2 ark., avtoghraf. 30.05. Kharkiv [in Ukrainian].
- Steshenko, I.** (1955). Lyst do tov. Latynskoho [Letter to Comrade Latynsky]. *Chernetka – Draft*. MMS. KN-7486. L-1332, 3 ark., avtoghraf. 12.02. Kyiv [in Ukrainian].
- Steshenko, I.** (1957). Lyst do tov. Pashchyna [Letter to Comrade Pashchyna]. *Chernetka – Draft*. MMS. KN-7529. L-1375, 2 ark., avtoghraf. 19.12. Kyiv [in Ukrainian].
- Steshenko, I.** (1961). Lyst do Maksyma Rylskoho [Letter to Maksym Rylsky]. *Chernetka – Draft*. MMS. KN-8271. L-2067, 1 ark., avtoghraf. 31.05. Kyiv [in Ukrainian].
- Steshenko, I.** (1966). Lyst do Prezydii Spilky pysmennykiv Ukrainy [Letter to the Presidium of the Writers' Union]. *Chernetka – Draft*. MMS. KN-8231. L-2027, 1 ark., avtoghraf. 21.06. Kyiv [in Ukrainian].
- Steshenko, I.** (1981). Lyst do Mykoly Bazhana [Letter to Mykola Bazhan]. *Chernetka – Draft*. MMS. KN-9822. L-3617, 5 ark., avtoghraf. 02.12. Kyiv [in Ukrainian].
- Ten, B.** (1974). Nazyvaimo, yak zve narod [We call it what the people call it]. *Ridne slovo – Native word*, 8, pp. 95–97. Retrieved from: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine8-18.pdf> [in Ukrainian].
- Zakharchenko, M.** (1888). *Kyev teper y prezhdie* [Kiev now and before]. Retrieved from: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001103> [in Russian].